

УДК: 94:355.48(438)(=161.2) «1939/1945»

Пилипович Т. В.

здобувач Рівненського державного
гуманітарного університету

Армія генерала Андерса: причини появи та участь українців

Стаття присвячена аналізу участі українців у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни. Доведено, що причинами появи українців у складі польського військового формування були участь українців у складі Війська Польського під час радянсько-польської війни 1939 року та радянські репресії в період вересня 1939 – червня 1941 рр. проти українців серед польських громадян, що проживали на території Західної України та Західної Білорусі. Особлива увага акцентується на «українському питанні» в ході формування Армії генерала Андерса та загальній кількості українців у складі польського військового формування в роки Другої світової війни.

Ключові слова: українці, Військо Польське, репресії, Армія генерала Андерса, Друга світова війна.

З часу закінчення Другої світової війни минуло майже сімдесят років. Але багато її сторінок, зокрема участі в ній українців, доводиться переосмислювати. Маловідомою сторінкою світової історії є участь українців у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни. Питання пов'язані з участю українців у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни, висвітлені в роботах таких вітчизняних істориків як: З. Книш, А. Руккас, Г. Бухало. Водночас дослідженню історії Армії генерала Андерса значної уваги приділяли такі польські історики як А. Гловацький, С. Ячинський, Б. Полак та В. Матерські. Важливими для дослідження даної проблематики стали документи, які зберігаються у Центральном Архіві Військового (Варшава) та Інституті Польському та музеї ім. В.Сікорського (Лондон).

З огляду на актуальність дослідження, проблематика участі українців у складі Армії генерала Андерса, на наш погляд, є надзвичайно перспективною та потребує подальшого дослідження.

Слід зазначити, що серед польських громадян, які проходили строкову військову службу в Війську Польським у 1939 році перебувала значна кількість етнічних українців. Національний склад Війська Польського в 1939 році був неоднорідним: крім поляків та українців в складі армії знаходилися євреї та білоруси [1, с. 217]. Згідно з даними українського історика – Андрія Руккаса, станом на 1 вересня 1938 року, у складі Війська Польського перебувало зокрема 38 контрактних офіцерів-українців [4, с. 92].

Уже до 20 вересня 1939 р. радянські війська зайняли Луцьк, Рівне, Дубно, Тернопіль, Бучач, вийшли до Львова. Серед військовополонених польських вояків було близько 20 тисяч етнічних українців [1, с. 226]. Більшість українських військових, взятих у полон радянською армією на території Західної України, воювали з німецькими та радянськими частинами в районі Львова, Рівного і Тернополя [9, с. 176-177]. Загалом після нападу Червоної Армії на Польщу у вересні 1939 р. війська Українського і Білоруського фронтів взяли в полон 125 000 тисяч польських вояків [14, с. 19].

Після захоплення в полон польських військових, радянською владою було вирішено одразу звільнити солдатів українського і білоруського походження. Про це свідчить розпорядження керівника ГПУ Льва Мехліса від 20 вересня 1939 року [9, с. 176-177]. Однак згодом від ідеї повного звільнення польських військовослужбовців українського та білоруського походження відмовилися [2, с.50].

Зі збірних радянських пунктів, колишні солдати Війська Польського направлялися до концентраційних таборів на території СРСР (Осташківський, Вологодський, Грязовецький, Козельський, Путивльський, Старобільський, Юхновський). В Осташкові, станом на 10 жовтня 1939 р. утримувалися разом з офіцерами і цивільними особами 6938 солдатів-уродженців Східних Кресів, солдатів родом з центральної Польщі було 1913. Станом на 1 грудня 1939 р. ці цифри змінилися після часткового звільнення солдатів білоруської та української національності (на 5963 військовополонених уродженців новоутворених БРСР і УРСР було 1919 осіб) [6, арк. 76]. На початку жовтня 1939 року в

таборі в Грязовцю на 3095 польських військовополонених було 2500 уродженців Західної Білорусії та Західної України [7, арк. 148]. До 19 жовтня з таборів було звільнено 27 557 осіб, та з пунктів утримання на території Західних областей БРСР і УРСР 13 472 осіб. На думку українських істориків, принаймні 20 000 звільнених становили українці [8, с. 135]. Незначна частина українців та білорусів була звільнена з таборів згідно наказу П. Сопруненка від 22 жовтня. У той же час, після жовтневого звільнення у таборах залишилося 25000 польських військовополонених (серед них була велика кількість українців), яких направили на будівництво дороги Новоград-Волинський – Львів [15, с. 20].

Утримання українців в таборах для польських військовополонених суперечило навіть радянському законодавству. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради про включення Західної України до СРСР (2 листопада 1939 року) особам надавалося радянське громадянство. Незважаючи на це, тисячі українців з Війська Польського надалі утримувалися в радянських трудових таборах для військовополонених.

Продовжуючи дослідження теми причин появи українців у складі Армії генерала неможливо оминати питання радянських репресій проти польських громадян в період з вересні 1939 до червня 1941 року.

Незабаром після взяття в полон польських військовослужбовців в результаті вересневої кампанії 1939 р. на колишніх польських територіях почалася ще одна репресивна акція – масові арешти серед цивільного населення. В результаті чотирьох операцій насильницької висилки, проведених в 1940-1941 рр., в спецпоселеннях і під адміністративним наглядом НКВС в північних і східних районах СРСР опинилася велика кількість громадян довоєнної Польщі, серед них значну частину становили етнічні українці. В майбутньому, саме ці спецпереселенці та адміністративно-вислані громадяни Другої Речі Посполитої становитимуть основу для формування Армії генерала Андерса.

Описавши основні причини появи українців на території майбутнього формування Армії генерала Андерса хотілося б зосередити увагу на процесі створення польської добровольчої армії та безпосередній участі в ній українців.

1 серпня 1941 р. в Москві розпочалися переговори про формування польської армії на території СРСР. Від радянської сторони пере-

говори вів уповноважений Генерального штабу Червоної Армії генерал-полковник А.М. Василевський, з польської сторони – начальник польської військової місії генерал-майор С. Шишко-Богуш. 6 серпня 1941 р. командуючим польської армії в СРСР був призначений генерал Владислав Андерс. 12 серпня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР видала указ про амністію громадян колишньої Другої Речі Посполитої, що перебували в ув'язненні та спецпоселеннях на території Радянського Союзу. В цей же день Раднарком і ЦК ВКП (б) прийняли постанову «Про порядок звільнення та направлення польських громадян, що амністуються згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР» [16, с. 76]. Призову до новоствореного формування підлягали солдати і офіцери Війська Польського, що знаходилися в таборах для інтернованих; молодь призовного віку з числа засуджених і висланих в адміністративному порядку в період 1939-1941 рр. з районів Західної України і Західної Білорусії. Змішані радянсько-польські призовні комісії розпочали набір до військового формування в Грязовецькому, Суздальському і Старобільському таборах, де знаходилися інтерновані польські солдати [3, с. 124].

Відомо, що питання про те, кого вважати польськими громадянами, із самого початку стало гострою суперечністю між радянською і польською сторонами. Польська сторона вважала такими усіх жителів в межах Другої Речі Посполитої до 31 серпня 1939 року. Натомість радянська сторона керувалися Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 листопада 1939 р., згідно якого колишні польські громадяни, які знаходилися на території західних областей України і Білорусії з моменту входження цих областей до складу СРСР 1-2 листопада 1939 р. вважалися громадянами СРСР. Напруження викликало питання участі у складі майбутнього військового формування представників національних меншин, зокрема українців, білорусів та євреїв. Різко негативно до участі українців у складі Армії Андерса ставилася радянська сторона. Аби бути впевненими в тому, що польські призовні комісії не будуть приймати українців до складу польської армії, радянська влада створила перелік умов прийому осіб до польської армії від 14 серпня 1941 року [14, с. 3].

Варто зазначити, що у перших сформованих частинах польської армії, представники національних меншин становили більше поло-

вини всього складу військового формування. Зрозуміло, що такий приплив українців, білорусів та євреїв, до лав польської армії змінював характер військового формування в цілому [5, с. 99].

На виконання домовленостей Й. Сталіна з В. Сікорським, Державний Комітет Оборони 25 грудня 1941 р. прийняв спеціальну постанову „Про польську армію на території СРСР”, яка визначала її чисельність у 96000 осіб. У постанові вказувалося, що в армію можуть призиватися громадяни польської національності, які проживали до 1939 р. на території Західної України і Західної Білорусії. При цьому підкреслювалося: «Громадяни інших національностей, що проживали на цих територіях, в призові до польської армії не підлягають» [17, с. 40]. З тих пір, представники інших національностей розцінювалися як радянські громадяни, тому вони не могли бути призвані до складу польської армії.

На мою думку, створення відмінностей для польських громадян, що проживали на схід і на захід від лінії Ріббентропа-Молотова та відмова у призові громадянам не польського походження було політичним актом, оголошеним Радянським Союзом з метою збереження держави в межах інкорпорованих територій Польщі восени 1939 року. Аналіз джерел доводить, що багато українців, добровільно вступали до польського військового формування в зв'язку з сильною, і цілком зрозумілою антипатією до радянської влади та її інститутів. Можна стверджувати, що однією з найважливіших причин участі українців у складі Армії генерала Андерса було бажання уникнути радянського ярма.

Польське керівництво чудово розуміло шкідливість заборони на вступ до армії представників інших народів для польської справи і нормальних відносин з етнічними меншинами, тому питання про призов представників національних меншин до Армії генерала Андерса було одним з найбільш важливих в польсько-радянській дискусії на той час [16, с. 56].

Варто зазначити, що після остаточного формування та евакуації польських підрозділів з Радянського Союзу на територію Ірану, генерал В. Сікорський 12 вересня 1942 р. затвердив нову організацію польської армії на Близькому Сході, надавши усім польським збройним силам єдину назву Польської армії на Сході.

Для визначення точної кількості українців, котрі служили в Армії Андерса релігійна приналежність солдата є головним визначником громадянства, адже національної статистики у 2 Польському Корпусі не велося. Тому, зі значною долею вірогідності, можна стверджувати, що представники греко-католицької та православної конфесії були українцями або білорусами у складі Армії Андерса. Українці в основному були родом із земель Східної Галичини і Волині, а саме із сіл і малих містечок. У грудні 1942 року командування польської армії сформувало лист національно-релігійної приналежності вояків даного формування, в якому число православних воїнів, не польського походження налічувало 1144 осіб. Згідно архівних даних зрозуміло, що в кінці 1942 року на території Іраку в Польській армії на Сході, чисельністю 67 700 офіцерів і солдатів, 336 військовослужбовців були українцями, в тому числі 2 офіцери, 794 солдатів – білоруси, п'ять грузинів, 9 росіян і дев'ять євреїв. Наведені дані показують, що етнічні меншини в Польській армії на Сході склалися в загальній складності з 4978 офіцерів і солдатів. У цій групі, євреї становили 71 відсотків, 16 відсотків білорусів, українців – 12 відсотків, представників інших меншин – 1 відсоток. Із загального числа 67 700 офіцерів і солдатів, етнічні меншини склали 7,3 відсотка, у тому числі 5,2 відсотка євреїв, білорусів – 1,2 відсотка і 0,9 відсотка українців. Кількість українців у польській армії, становила 336 військовослужбовців. Однак, 1231 солдат ідентифікував себе, як представник польської національності, але з православним віросповіданням[10, арк. 6]. Швидше за все, це були полонізовані українці та білоруси.

Про мужність і відданість справі перемоги над фашизмом українців у складі Армії Андерса свідчить кількість загиблих в битві під Монте-Кассіно, яка відбувалася у квітні-травні 1944 року. Визначення національної приналежності загиблих, зокрема українців ускладнене, адже на могилах полеглих вказувалося лише ім'я та прізвище, військова частина і дата смерті, без жодного фіксування національної приналежності військовослужбовця. Загалом, під час військових дій на Апеннінському півострові українці проявили властиву їм мужність, про що свідчать військові відзнаки. Наприклад, українець Андрій Павлович Лайко був нагороджений польською медаллю «Хрест з Мечами» за участь у битві під Монте-Кассіно. Такої ж нагороди удостоївся

Андреев Юрий Сергійович. Активну участь у взятті Монте-Кассіно брав українець Юрій Кульчинський [11, арк. 12].

Варто зазначити, що з часом, кількість православних військовослужбовців у складі Армії Андерса (2-го Польського Корпусу) постійно зростала. Після переправи польського військового формування до Італії та проведених активних бойових дій, керівництво армії провело кількісний та релігійний перепис серед військовослужбовців. Згідно архівних статистичних даних, у вересні 1944 року, 2 Польський Корпус налічував 2344 солдатів та офіцерів православного віросповідання [16, арк. 25].

У червні 1946 року було проведено останній перепис військовослужбовців не католицького та греко-католицького віросповідання. Згідно статистичних даних кількість православних вояків становила 2417 осіб, греко-католицької приналежності – 1027 осіб [17, арк. 43].

Слід зазначити, що мої спроби визначити причини появи та підрахувати кількість українців серед солдатів 2-го Польського Корпусу не мають цілі штучно завищити їхню кількість або дистанціюватися від інших польських солдатів. Навпаки, показуючи боротьбу українців у складі Армії генерала Андерса, перш за все моєю метою є повалення затьяжного міфу, який існував у радянській історіографії, та обмежував участь українців у Другій світовій війні лише боротьбою в складі Червоної Армії та в радянських партизанських з'єднаннях. Радянська історіографія часто зазначала про складні польсько-українські стосунки. Однак багато українців боролися за звільнення від фашизму у складі польської Армії генерала Андерса, і саме тому ця сторінка української історії повинна посісти належне місце у формуванні історичної пам'яті про Другу світову війну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загиблі на чужині: Книга Пам'яті України про громадян, які загинули у воєнних конфліктах за рубезем. – К.: Пошуково-видавниче агентство Книга Пам'яті України, 2003. – 624 с.
2. Книш З. За чужу справу.-Торонто: Срібна сурма, 1961, 2-е видання, з передмовою А. Височенка.– 365 с.
3. Романовский Д, Зикельберг Д., Яд Вашем: Исследования 2. Национальный мемориал Катастрофы и героизма Яд Вашем.-Иерусалим, 2010.– 412 с.
4. Руккас А. Участь українців-контрактних офіцерів польської армії у вересневій кампанії 1939 р.// Київська старовина. – 2002. – №3. – С. 90-102.

5. Anders W., *Bez ostatniego rozdziału; wspomnienia zlat 1939-1946*, 2nd edition.- Newtown, Wales: Montgomeryshire Printing Co., 1950.- 298 s.
6. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), sygn. VIII.800.20.6, k. 76.
7. CAW, sygn. VIII.800.20.189, k. 148.
8. *Buchała H.*, *Ukraińcy w Polskich Siłach Zbrojnych w czasie II wojny światowej*, [w:] «*Polska-Ukraina: trudne pytania*», t. 9; Materiały IX międzynarodowego seminarium Historycznego Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej, Warszawa, 6-10 listopada 2001, red. R. Niedzielko.-Warszawa, 2002.- 196 s.
9. Głowacki A., *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939-1941*, Łódź: Wydaw. Uniw. Łódzkiego, 1998.-692 s.
10. Instytut Polski i Muzeum im. Sikorskiego (IPMS), Notatka w sprawach narodowościowych w Polskich Siłach Zbrojnych z lipca 1943r.. MON. Biuro Ministra – Wydział Polityczny, syg. A.XIL28/13.
11. IPMS. Dziennik personalny tresc nadania krzyza zasklugi z miezczami z dnia 28. XI.1945, syg. R318/10.
12. IPMS, Zestawienie ilościowe żołnierzy wyznań niekatolickich według stanu z dnia 1 .IX. 1944r., syg. A.XII.28/16A.
13. IPMS, Zestawienie ogólne żołnierzy wyznań niekatolickich 2 Korpusu i bazy według stanu z dnia 30.VI/1 .VII 1946r., syg. A.XI. 13/1.
14. *Jaczyński S.* Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów 17 września 1939 r. Działania wojsk Frontu Ukraińskiego – *Warszawa: Bellona, 1994.-356 c.*
15. *Władysław Anders.* *Korespondencja 1941-1943. Wybor dokumentow*, red. *Polak B.- Koszalin, 2000.-312 s.*
16. Z archiwow sowieckich. T. 1. Polscy jency wojenni w ZSSR, 1939–1941. Warszawa, 1992. S. 76–80.
17. Z archiwów sowieckich. Armia Polska w ZSSR. 1941-1942, *oprac. W. Materski.- Warszawa: ZIK, 1993-201 s.*

T. Pylypovych. Armia generała Andersa : przyczyny obecności i uczestnictwo Ukraińców

Naukowy artykuł jest poświęcony analizie uczestnictwa Ukraińców w składzie Armii generała Andersa do lat Drugiej światowej wojny. Udowodniono, że przyczynami pojawienia Ukraińców w składzie polskiego wojskowego kształtowania były uczestnictwo Ukraińców w składzie Wojska Polskiego podczas radziecki-polskiej wojny 1939 roku i radzieckie represje w okresie września 1939 – czerwca 1941 rr. przeciw Ukraińcom wśród polskich obywateli, co mieszkają na terytorium Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi. W naukowym artykule pokazano ukraiński czynnik w trakcie kształtowania Armii generała Andersa na terytorium ZSRR. Dokładnie opisano proces przeprawy wojskowego kształtowania do miejsc bojowych działań. Szczególna uwaga akcentuje się na charakterze,

tendencjach i konkretnych przejawach uczestnictwa Ukraińców podczas bojowych działań Armii generała Andersa na terytorium Włoch do lat Drugiej światowej wojny.

Kluczowe słowa: Ukraińcy, Wojsko Polskie, represje, Armia generała Andersa, Druga światowa wojna

T. Pylypovych. Army of General Anders : reasons of appearance and participation of Ukrainians

The article analyzes the participation of Ukrainians in the Polish Army of General Anders during the Second World War. It is proved that the causes of the Ukrainian emergence into the Polish military formation were: Ukrainian participation in the Polish Army during the Soviet-Polish war of 1939 and government repression in the period of September 1939 – June 1941 against Ukrainians among the Polish citizens living in the Western Ukraine and Western Belorussia. The author discloses the Ukrainian factor in the formation of the Army of General Anders in the USSR, as well as the process of military formation crossing into the scene of military action. Particular attention is paid to the nature, tendencies and specific forms of Ukrainian operation as part of General Anders Army in Italy during World War II.

Key words: Ukrainians, Polish Army, repressions, Army of general Anders, Second world war.